

תוכן עניינים

ט	תורות
1	מבוא: מיזוג אופקים – מחשבה מדינית יהודית, ישראלית ועברית דן אבנון, דוד מ' פויכטונגר
	שער ראשון
	מיזוג אופקים תוך-יהודי: מקרא, חז"ל וימי הביניים
25	'מיזוג אופקים': הלכה מושגית, מעשה מקראי-ציוני נעמי מנדל-לוי
47	'תודעת תהום' כמעצבת גבולותיו של הסדר החברתי האנושי בתקופת בית שני: עיון במחשבת חז"ל ובמחשבת כוהנים-מיסטיקנים ענת בלקן
76	אלוהים – שחקן פוליטי? הרהורים על מעורבות האל במרחב האנושי בתפיסת חז"ל דוד מ' פויכטונגר
102	כיצד נוצר השכנוע? שתי גישות לרטוריקה: התלמוד ואריסטו בנימין שוורץ
129	תפיסת החוקים במשנתו של רבי יהודה הלוי ישי גלזנר

שער שני

מיזוג אופקים: בין מסורת תוך-יהודית למסורות לא-יהודיות

- 153 תורות של התכנסות ושל השתקעות, אצל מרטין בוכר
ובאופנישדות ההודיות
ליאת ברמן ז"ל עם גדעון לב
- 179 מקור יהודי לחוק הטבע המודרני?
מרב ג'ונס

שער שלישי

מיזוגי אופקים: בין יחיד לקהילה ובין מחשבה חברתית ומדינית
מערבית למחשבה חברתית ומדינית יהודית

- 205 הממד החברתי והפוליטי של דמות הצדיק הנסתר בסיפורי
המעשיות החסידיים
מרום קלי
- 233 ציונות בין ארוס לכוח: על יחסו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי
למהפכה הפוליטית היהודית
רויטל עמירן
- 256 ההומניזם הדו-שיחי של מרטין בוכר
יניב פלר
- 279 צמתים פואטיים של תודעה משתנה: על עקדת האבות ולקחי הבנים
1948–1973
יולי רוזיב
- 311 המשתתפים בקובץ
- 313 מפתח העניינים והשמות

כיצד נוצר השכנוע? שתי גישות לרטוריקה: התלמוד ואריסטו

בנימין שוורץ

ללא רטוריקה, הפוליטיקה ריקה
ללא פוליטיקה, הרטוריקה עיוורת.
(Rorty, 1996: 23)

הקדמה

בפרק זה אציג מודל תלמודי להסבר תופעת הרטוריקה כפי שהוא עולה מניתוח סוגיית הירושלמי סוכה ב הלכה ח. סוגיה זו נסבה על שני דיונים בין בית שמאי ובית הלל, ויש בהם התייחסות מפורשת ומרומזת לתופעה של שכנוע בין הבתים. דיון אחד עוסק בשאלת היושב 'ראשו ורובו בסוכה' – האם יצא ידי חובת מצוות סוכה? דיון שני עוסק בשאלת 'סאה תרומה טמאה שנפלה למאה סאה תרומה טהורה'. האם מותרת לאכילה אם לאו? אעמוד על האופן שבו מסביר עורך סוגיית הירושלמי את תופעת השכנוע שבין בית שמאי ובית הלל בשני הדיונים הללו.

תופעת הרטוריקה בירושלמי מתמקדת בשלוש הנקודות הבאות: (1) בחינת אופי הטיעונים המשכנעים בדיונים בין בית שמאי ובית הלל כפי שהם מוצגים בסוגיית הירושלמי; (2) בחינת היחסים בין המוען המשכנע לנמען המשתכנע כחלק מהותי בתופעת הרטוריקה; (3) בחינת עמדת הירושלמי בנוגע לשאלה העתיקה בדבר הצורך להפריד בין הדיון ברטוריקה ובין הדיון במוסר או לחבר ביניהם. לאחר הבהרת המודל שבירושלמי להסבר תופעת הרטוריקה אערוך דיון השוואתי בינו ובין המודל שהציב אריסטו בספרו הרטוריקה, בנוגע לשלוש נקודות אלה.

על פי שלוש הנקודות הללו אטען כי: (1) סוגיית הירושלמי רואה בטיעון המשכנע שלב הכרחי בתופעת הרטוריקה; (2) עם זאת אין בטיעון המשכנע לברו כדי להסביר את תופעת השכנוע בדיונים שבין בית שמאי ובית הלל. תנאי

הכרחי נוסף הוא הנכונות של הנמען להשתכנע; (3) הנכונות להשתכנע מוצגת כתכונה מוסרית הנחוצה להיווצרותה של תופעת הרטוריקה, ולכן יש בסוגיית הירושלמי שלילה כלפי ההפרדה בין הדיון ברטוריקה ובין הדיון במוסר. אני רואה בעבודה זו חלק משני דיונים רחבים באקדמיה. הראשון הנו המחשבה הדמוקרטית שהחזירה, באופן חלקי לפחות, את הרטוריקה הקלסית אל התאוריה הפוליטית בת זמננו (Garsten, 2011; Fontana et al., 2004). התפתחות מואצת של טכנולוגיות תקשורת חדשות במהלך המאה העשרים הניעה חוקרים מתחום מדע המדינה לבחון את הדיונים, דרכי השכנוע וקבלת החלטות בפוליטיקה (Dewey, 2012: 154-155). על הרקע הזה, ובניגוד להתקפה העזה של תומס הובס על הרטוריקה ועל הדמוקרטיה (הישירה), שאותן האשים בהעצמת מחלוקות ופלגנות,¹ אסרטט מודל תלמודי של הרטוריקה כמודל לפתרון מחלוקות חברתיות. אין בכוונתי לטעון שהתלמוד מעודד דמוקרטיה, אלא כי יש בכוחה של הבנה תלמודית מסוימת של הרטוריקה לתרום למחשבה הדמוקרטית בת זמננו.

הדיון השני הנו ניסיון אקדמי רחב לבחון את הזהות של 'רטוריקה יהודית' כפי שהיא משתקפת מטקסטים יהודיים שונים לאורך ההיסטוריה.² הניסיון להתמקד ב'רטוריקה יהודית' מדגיש את ההזנחה של העיסוק האקדמי בבחינת טקסטים אלה מנקודת מבט רטורית.³ ובכן, כאשר החוקרים שואלים אם קיימת

* הפרק מבוסס על תזה שחיברתי כחלק מלימודי לתואר מוסמך במחלקה למדע המדינה באוניברסיטה העברית בירושלים. תודתי נתונה למנחם, ד"ר שאול שנהב ופרופ' ברכיהו ליפשיץ, על שפתחו בפניי נתיבי מחקר חדשים. אני מודה לעורכי הספר פרופ' דן אבנון וד"ר דוד פויכטונגר, וכן לד"ר ג'פרי מייסי, לד"ר משה הלינגר, לאברהם יוסקוביץ' ולאברהם צבי שבי-ארץ על הערותיהם המועילות. הנני אסיר תודה לפרוים שייר למחשבה מדינית יהודית על התמיכה במחקר – בחומר וברוח.

1 Hobbes, 1969: 120-121; idem, 1998: Chapter X, Sections 6, 9, 11-12. ליאו שטראוס הראה באופן משכנע למדי כי למרות התקפתו העזה של תומס הובס על הרטוריקה – חלקים נרחבים מן האנתרופולוגיה ההובסיאנית, כפי שהיא באה לידי ביטוי בספרים, *De Homine* ו-*Leviathan, The Elements of Law*, נלמדו ואומצו היישר מן הספר של אריסטו על הרטוריקה. שטראוס הגדיל לטעון כך: 'It would be difficult to find another classical work whose "political philosophy can be compared with that of the *Rhetoric* importance for Hobbes's"' (Strauss, 1952: 35)

2 ראו לעניין זה Handelman, 2010.

3 במאמרו על 'רטוריקה יהודית' כתב אידלמן (2003: 114) כך: 'Writers such as Meyer Waxman and Robert Alter have made significant contributions to our

'רטוריקה יהודית' ומהי זהותה, אופי התשובה שהם מבקשים לתת לה תלוי קודם כול בהגדרת ה'רטוריקה' גופה. לדידם של המגדירים את הרטוריקה באופן רחב כאמצעי להשפיע על האחר, יש מקום לדיון הפילוסופי ביחס אל ה'אחר' כחלק מהדיון ברטוריקה (Handelman, 2010: 591). לדידם של הרואים ברטוריקה פילוסופיה של הארגומנטציה, העיסוק המחקרי ב'רטוריקה יהודית' נסב באופן טבעי על אודות פילוסופיה יהודית של הארגומנטציה (Frank, 2003). התמקדות בהשפעות ההיסטוריות של הרטוריקה היוונית על חכמי ארץ ישראל, שבמידה רבה המחקר של שאול ליברמן משמש לה בסיס, הביאה למחקרים משווים בין רטוריקה יוונית לזו היהודית (Lieberman, 1942).⁴

אתמקד בפרק זה בתאוריה תלמודית של הרטוריקה.⁵ הגדרת הרטוריקה שאציג להלן מבוססת על תפיסת הרטוריקה של אריסטו. ואולם, מטרת העיסוק באריסטו איננה הדיון ההיסטורי על השפעות בין חכמי יוון וישראל. מטרתו הראשונה היא להבהיר את משמעות המילה 'רטוריקה';⁶ מטרתו השנייה – להיעזר במושג 'טופוס' ככלי לניתוח אופיים של הטיעונים המוצגים על ידי עורך סוגיית הירושלמי כמשכנעים; מטרתו השלישית היא דיון השוואתי בין מודל הרטוריקה היוונית מבית אריסטו ובין המודל היהודי לרטוריקה המצוי בסוגיית הירושלמי.

בראשית ה'רטוריקה' שלו מציג אריסטו עמדה המפרידה בין הדיון ברטוריקה

4 understanding of Jewish texts from a poetic and literary perspective but have ignored the potential in understanding Jewish texts from a rhetorical perspective' (Daube, 1949); ברטון ויסוצקי עוסק, בין היתר, ביחסים שבין טכניקות של "חז"ל לפירוש התנ"ך ובין עקרונות הרמנויטיקה ורטוריקה הלניסטית (Visotzky, 2006); ריצ'רד הידרי גורס כי מתודות מן הרטוריקה הקלאסית היוונית-רומית חלחלו אל הטקסט של התלמוד הירושלמי (Hidary, 2010).

5 גישתי שונה לחלוטין מזו של ישראל בן-שלום, שכתב כך על אחד ממקרי השכנוע בין בית שמאי ובית הלל בתלמוד: 'בבואנו לקבוע את אופיים ואת גישתם של הבתים אין זה חשוב אם בית הלל "חזרו להורות כדברי בית שמאי"'. לעומת זאת, יהיה חשוב מאוד לנסות ולקבוע את הזמן בו התרחש המאורע הזה [...] '(בן-שלום, 1993: 215).

6 כפי שאציג בהמשך, משמעות המילה 'רטוריקה' במהלך ההיסטוריה מאופיינת בשינויים מרחיקי לכת. במחקרים כגון אלה כראי לזכור את הסכנה שעליה הצביע תומס הובס (2009: 22), 'שאנשים טועים ברישום מחשבותיהם מחמת חוסר היציבות בהוראה של מילותיהם. בדרך זו הם רושמים כהשגה שקנו להם דבר שלא קנו מעולם, וכך הם מטעים את עצמם'. עיקרון זה חוזר ומופיע אצל ג'ון לוק ([§3-4] 480-481 (Locke, 1999: 480-481) וג'רמי בנתהם (Waldron, 1987: 48).

ובין הדיון במוסר (אריסטו, 2002: 49; Aristotle, 1926: 1.1.12-13). היוונים ביקשו להבין את מלאכת השכנוע כצורך פרקטי של האדם בחייו החברתיים והמדיניים, ולכן שאלו 'כיצד לשכנע'. בתשובתו לאותה שאלה מעמיד אריסטו את הדובר ואת הטיעון שבפיו במרכז תהליך השכנוע. על הרקע הזה אטען כי בניגוד למודל הראלי של אריסטו, הסוגיה התלמודית שלפנינו רואה ברטוריקה המבוססת על טיעונים משכנעים מודל מוסרי של דיון ציבורי, אשר ממנו ניתן ללמוד על יחס התלמוד אל הספירה הפוליטית. התלמוד מדגיש את המוכנות של המתדיין להשתכנע כתכונה מוסרית, שהיא אלמנט חשוב נוסף להסבר היווצרותה של תופעת הרטוריקה. אטען כי ההסבר התלמודי לתופעת הרטוריקה מדגיש את התכונה המוסרית המיוחסת לחכמי בית הלל – נכונותם הנפשית להשתכנע – ומעדיף אותה על פני כושר השכנוע של חכמי בית שמאי.

קריאה תלמודית והרטוריקה לאריסטו

ביסוד קריאתי עומדת ההנחה שהתלמוד הנו באופיו יצירה ארגומנטטיבית.⁷ הטיעונים לצד זה ולצד שמנגד, המרכיבים את המשא והמתן בתלמוד, הם הציר המרכזי שסביבו מתפתחת הסוגיה התלמודית באשר היא. כפי שיעלה מניתוח סוגיית הירושלמי בהמשך הדברים, התלמוד מעניק לארגומנטציה מקום מרכזי בהבנתו של תהליך השכנוע.⁸ על כן, בבואי לרון 'רטוריקה' בתלמוד, אני מוצא לנכון לפתוח בתפיסת הרטוריקה של אריסטו, המדגישה את דרכי הארגומנטציה ככלי מרכזי באמנות השכנוע.⁹

7 להרחבה בנושא זה, ראו Neusner, 2001.

8 הלל עצמו מוצג בתלמוד כאדם בעל יכולות טיעון מרשימות, שהייתה להן משמעות פוליטית מידית – מינויו לנשיא (ראו בבלי, פסחים סו עא; ירושלמי, פסחים ו, א).

9 אמנם הפרק עניינו תהליכי השכנוע בין בית שמאי ובית הלל לאור אמנות הרטוריקה, אך יש להתייחס בקצרה גם לאמנות הדיאלקטיקה ולקשר שבין שתי האמנויות הללו. אריסטו הגדיר את אמנות הדיאלקטיקה בראשית חיבורו: 'Our treatise proposes to find a line of inquiry whereby we shall be able to reason from reputable opinions about any subject presented to us'. בראשית חיבורו 'הרטוריקה' עומד אריסטו על הקשר בין אמנויות הרטוריקה לדיאלקטיקה: 'Rhetoric is a counterpart of dialectic', ובהמשך הוא מסתייע באמנות הדיאלקטיקה כדי להגדיר את הרטוריקה: 'Rhetoric is a sort of division or likeness of Dialectic [...] they are merely faculties of furnishing arguments'. אם כן נראה, על פי אריסטו, כי לארגומנטציה יש מעמד מרכזי באמנויות הרטוריקה והדיאלקטיקה, והיא משותפת לשתייהן (אריסטו, 2002: 47; Aristotle, 1984).